

Americanos frustrats

JOAN DOMÈNECH I MONER

Quaderns de la Selva, 18

•

Any 2006

p. 189 a 211

• CENTRE D'ESTUDIS SELVATANS •

Americanos frustrats¹

En la historiografia referida als segles XVIII i XIX, pel que fa referència a les poblacions costaneres, hi té un capítol important l'aventura d'Amèrica, és a dir, l'anada al nou continent de molts joves que tractaven de fer diners amb relativa rapidesa –almenys, d'antuvi, els semblava que seria així– per retornar aviat a casa seva i poder viure amb comoditat, lluny de les estretores que habitualment regien la vida quotidiana de la localitat, llavors en una època més aviat de vaques flagues. Amèrica era un mite, un lloc fantàstic on, amb un mínim esforç, hom triomfava i s'omplia de pesos. Per dir-ho d'una forma fàcil i entenedora, Amèrica, en els segles immediatament passats, oferia la mateixa temptació i perspectiva que ara brinda als africans una possible arribada a Melilla, saltant les tanques, o a les costes d'Espanya, mitjançant una pastera. Aquells emigrants, però, jugaven amb un avantatge. L'emigració a ultramar no estava prohibida ni perseguida –sobretot després del Decret de Lliure Comerç de Carles III de l'any 1778– i, per tant, no havien d'afegir al seu sacrifici els perills d'una embarcació insegura o els agreujants de nocturnitat i altres que avui es posen de manifest quan els pobres que intenten l'aventura, són detinguts.

Si l'anada a Amèrica funcionava bé i l'estada allà resultava fructífera, el retorn a la mare pàtria era un passeig triomfal que acabava, moltes vegades, amb una recepció excepcional al poble, com si es veïés arribar un messies. Òbviament, aquesta era l'arribada de l'*americano* triomfador, de l'*indiano*, que se n'havia sortit, el qual seria tractat a partir d'aquell moment com un personatge significadíssim. L'emigració a ultramar no va ser cosa només de la costa catalana sinó que també és un fenomen que trobem al nord d'Espanya, sobretot al País Basc, a Santander, a Astúries i a Galícia. A tots aquests llocs hi ha casals impressionants que són el resultat d'aquells anys d'estada a Amèrica, anys d'estalvis, de privacions i de sacrificis.² No ens pensem mai que va ser un acció ràpida, d'arribar, bufar i fer ampolles. De totes maneres, la presència d'aquestes mansions i altres manifestacions externes són les que ens han impressionat i fet adonar del fenomen, que té, evidentment, una doble cara. I, com sempre, la nostra història, feta més a destacar el perfil dels generals que la dels soldats, o la dels grans pròcers per damunt del humils contribuents, ha enaltit la memòria dels opulents personatges que van tornar-ne rics, dels qui van llegar fortunes a llurs pobles per als pobres o per a finalitats socials i van constituir, durant una llarga època, una elit social que pesava notòriament.

Aquests personatges s'han guanyat la glòria. Poca gent, però, s'ha parat a pensar que, entre els que van anar a Amèrica o a Filipines a cercar fortuna, n'hi va haver que no hi van arribar o que hi van emmalaltir o que no van poder o no van gosar tornar o que, si ho van fer, ho van portar a terme amb una discreció

1. Aquest text és una reelaboració de la conferència pronunciada el 10 d'octubre de 2005 per l'autor a l'Ajuntament de Lloret de Mar dins un cicle sobre immigració promogut per la Regidoria de Benestar Social.

2. Sobre els indians s'han escrit diversos llibres. Per a les comarques gironines i com a treball de síntesi, Rosa GIL «Els indians». *Quaderns de la Revista de Girona*, 23 (1989).

enorme, amb el cap cot, per no haver de confessar a bombo i platerets que havien fracassat. Aquests són l'altra cara de la moneda. Els lloretencs, que sempre hem tingut un punt d'ironia, quan retornava un emigrant sense fortuna, no deien que havia retornat amb la maleta buida, deien pietosament i, és clar, amb un cert sarcasme, que «havia perdut sa maleta a l'estret».

D'aquesta manera, un presumpte naufragi allà on habitualment n'hi solia haver, amagava un naufragi més contundent, més punyent, més dur: el de mitja vida perduda inútilment, sense èxit, en terres estranyes, a moltes milles de casa.

Insisteixo, el contrast era notori i ho podem veure amb alguns exemples prou concloents. Ens hi poden ajudar els periòdics de l'època. A finals de maig de 1894, per exemple, a la vila de Lloret de Mar hi ha un tema estrella entre els comentaris de la gent del poble: han retornat tres *americanos* en l'espai de pocs dies i la vila viu intensament aquest fet. La tornada d'un *americano* –tant se val dir-li *americano*, perquè ha fet la fortuna a les Amèriques, com *indiano*, perquè d'allò també en diuen *les Índies*; és més, si ha fet la fortuna a Filipines serà *americano* o *indiano* igual–, la tornada d'un *americano*, deia, és un triomf d'un lloretenc, i això compta. L'orquestra de la població l'ha anat a rebre i li ha dedicat una serenata. Els redactors de *El Distrito Farnense* –periòdic molt retòric que llavors es publica a Lloret– n'han pres bona nota i en deixen aquesta crònica entusiasta:³

“A nuestro simpático y querido D. Antonio Galí, que desde hace algunos días se halla entre nosotros, procedente de Matanzas, se han agregado los apreciables jóvenes Don Juan Ruscalleda, llegado de Santiago de Cuba, y Don Juan Bautista Riera, residente en Bejucal, a cuyos distinguidos jóvenes hemos saludado cordialmente.

La circunstancia de haber sido el señor Riera socio del respetable Sr. Don Manuel Maresma, ha hecho que su venida haya causado viva satisfacción, por las noticias que puede suministrar a estos vecinos, referentes a la administración de las casas de Santiago de las Vegas.⁴

La música de la población le dedicó a su llegada una bonita serenata, que dio motivo a que dicho señor Riera obsequiase a varios de sus amigos y a los profesores de aquella con dulces y cigarros.”

El fet que parli excepcionalment de «jóvenes» ha de voler dir o que la vinguda no era definitiva, –perquè, de manera habitual, d'Amèrica se'n tornava relativament gran– o que eren un cas especial i havien tingut molta sort. El que és clar és que ja tenien una bona situació benestant perquè, altrament, ni els periodistes no els haurien anomenat «*distinguidos jóvenes*» ni els haurien passat a saludar tan de pressa

3. *El Distrito Farnense*. Lloret de Mar: 49 (3 de juny de 1894).

4. El comentari fa referència al fet que Manuel Maresma era l'administrador del llegat que, per testament de 1828, havia deixat Miquel Ferrer als pobres de Blanes i Lloret, constituït per dues cases a Santiago de las Vegas. Sobre aquesta herència llavors se n'estava parlant molt i el mateix director del periòdic, el Sr. Hermengildo de Urréjola, hi va dedicar molts articles a partir del número 51, de 17 de juny de 1894, sota el títol de «La herencia de D. Miguel Ferrer. Carta abierta a varios amigos de la Habana».

«cordialmente», ni l'orquestra de la població hauria estat a punt per muntar-los una serenata. En el millor dels casos, els haurien ignorat, i avall. Els antics romans, quan les coses no anaven bé, ja ho remarcaven amb aquella expressió famosa: *Vae victis!*, és a dir, 'Ai dels vençuts!'

L'escriptor lloretenc Esteve Fàbregas i Barri, a la darrera pàgina d'un calendari especial editat per la impremta Santa Cristina, de la família Tallada, pel Nadal de 1977 que tenia com a tema central els *americanos*, escrivia textualment en aquella ocasió:⁵

"Els pobles perpetuen la memòria només dels que triomfen. Nosaltres esperem de Lloret de Mar, sempre nova i peonera, la generositat d'un senzill i cordial homenatge a la bona voluntat, a l'esforç inútil, a les esperances frustrades d'aquells fills de la vila, anònims, que un dia van emigrar com tots, amb il·lusió i amb recança, cap a l'altra banda de mar i la sort no els va ser propícia: potser una placa de terra cuita, en un indret adient, amb una branca de llorer florit i uns mots de pietosa recordança."

La idea d'Esteve Fàbregas va quallar en l'època de l'alcalde Jordi Martínez, i Lloret es va convertir possiblement en l'excepció en el cas que ens ocupa. En efecte, l'any 1978, commemorant el bicentenari del decret de lliure comerç amb Amèrica, l'Ajuntament va alçar un monòlit al sector conegut per sa Caleta, just davant de la roca de es Vano, dedicat a la gent que no havia triomfat. L'escrit que figura en el bloc de granit adossat a la penya diu exactament: «Lloret de Mar recorda, agraïda, l'esforç i la bona voluntat d'aquells lloretencs que emigraren a Amèrica per a fer fortuna i no van tenir sort.»

D'aquesta manera hi ha permanentment un pietós record per als qui, finalment, van fracassar... Perquè, de fet, fins i tot si tenien un revés després d'una vida fructífera, la humanitat, cruel, se n'oblidava fàcilment, a no ser que hi hagués la mà d'alguna associació previsor, com veurem més tard. Vegeu, com a exemple de fortunes que es van perdre sense sortir de l'illa, el cas que esmenta el periòdic *El Lloretense* referit a un personatge que, al seu moment, havia estat més que ric i més que famós:⁶

"Ha fallecido en La Habana D. Joaquín Pairet, a quien se debe la construcción del teatro que lleva su nombre. En otro tiempo poseía una fortuna de centenares de miles de duros y ha fallecido en la mayor miseria. No contaba hoy con más recursos que con los que le proporcionaba la caridad de sus paisanos, los catalanes."

Realment, la vida és cruel. Tot i això, com ja insinuàvem i en el text queda reflectit, hi veiem un punt de solidaritat, entre els seus compatriotes.

5. Per felicitar les festes nadalenques als lloretencs, la impremta Santa Cristina, de la família Tallada Jané, a suggeriment de l'escriptor Esteve Fàbregas, va editar i regalar als seus clients, durant uns anys, un calendari a cada pàgina del qual es trobaven comentaris de caràcter històric referits a Lloret. El de 1978 –obsequi, per tant, del Nadal de 1977– va ser dedicat al tema dels *americanos* i, després de la biografia dels principals personatges, Fàbregas acabava suggerint la possibilitat de tenir un record per als que havien fracassat.

6. *El Lloretense*. Lloret de Mar: 4 (15 de febrer de 1885).

Els americanos

Hem fet una mena d'introducció al tema dels emigrants a Amèrica, especialment als que no van destacar, per intentar despertar l'interès sobre aquesta qüestió. Perquè... qui era l'*americano* i a què es devia la seva aparició? Recordem-ho una vegada més.

Cal situar-se, per exemple, en el Lloret de principis del segle XVIII per trobar una vila que tenia drassanes –és a dir, espais a la platja on es construïen embarcacions d'una certa importància– i vaixells de vela llatina que es dedicaven a la navegació de cabotatge i arribaven, a vegades, a determinats ports de la Mediterrània occidental. En 1716, després de l'anomenada Guerra de Successió que havia suposat un veritable trauma per a Catalunya –per tant, és un moment d'estancament o decadència–, Lloret tenia per a la pesca i el transport per mar 5 barques de coberta i 32 llaguts (8 dels quals de 50 quintars).⁷ Ja es veu, doncs, que molta part de l'activitat i de la vida dels lloretencs es basa en el mar. Tot i això, el número de famílies que en viuen exclusivament representa només un 24%. Gairebé un segle després, poc abans d'un altre conflicte important –la Guerra del Francès, 1808-1814–, l'estudi d'un cens de matriculats –és a dir, de la gent de mar– sembla permetre deduir que els pescadors i mariners eren ja un 64,56%. Entremig tenim les informacions que dona Ponz, l'autor del llibre *Viaje de España*,⁸ publicat el 1781, que ja subratlla que la major part dels 300 veïns que viuen a Lloret –deu voler dir 300 caps de casa– són pescadors i porten la pesca a Marsella. «*Las mejores anchoas saladas de esta villa són las más estimadas de Cataluña*», diu. I afegeix: «*Las mujeres hacen encajes y blonda, como todas las de esta costa, que llevan a América*.» El viatger Francisco de Zamora, en 1789, troba que ja hi ha «*cuatro embarcaciones para el comercio de Indias, y 50 para el Levante y España*». També diu que hi ha «*80 embarcaciones de pesca que se dedican mucho a la anchoa*».⁹

Hi ha una frase dins el text de Zamora que ajuda a justificar l'afany d'emigrar de Lloret: «*Este país era muy miserable –diu– pero desde la guerra de Saboya empezaron a restablecerse*.»¹⁰

7. Informació treta del document *Respuestas fets per lo comú y particulars de la vila de Lloret l'any 1716* (AMLL), que pretenia contestar l'enquesta de l'intendent Patiño. Aquest document fou també transcrit i publicat fraccionadament, en diferents números, en el periòdic *El Lloretense* (1885-1886). També se'n féu ressò Esteve Fàbregas i Barri en el quinzenerari *Aires lloretencs*, en el número 22, del 15 d'agost de 1934.

8. Antoni Ponç i Piquer (1725-1792), castellanitzat amb el cognom Ponz, va escriure el llibre esmentat, subtitulat *Cortas en que se da noticia de las cosas más apreciables que hay en ella*, el qual es va publicar entre 1772 i 1794. El volum que parla de Lloret és el V, pàgines 247-248, que correspon a l'any 1781.

9. Francisco de ZAMORA, *Diario de los viajes hechos en Cataluña*. Barcelona: Curial, 1973, p. 282-283. (Documents de Cultura; 3)

10. Zamora, en parlar de la Guerra de Saboya, es deu referir als esdeveniments de començaments de segle XVIII, en temps de la Guerra de Successió d'Espanya, amb l'enfrontament entre la França de Lluís XIV –valedora de Felip V– i els partidaris de l'Arxiduc d'Àustria. En efecte, en 1713 es signà un tractat de pau entre França, Espanya, Anglaterra, les Províncies Unides, Portugal, Saboya i Prússia. Per tant, deu considerar el redreçament de la situació econòmica lloretenca a partir de les primeres dècades del segle XVIII, cosa que lligaria amb el fet que qui ho explica a Zamora quan passa per Lloret en 1789 és un dels homes més vells del poble, que pot haver estat testimoni d'aquesta evolució favorable.

La vida lloretenca, doncs, es va orientant progressivament cap a les perspectives que ofereix la pesca i el cabotatge i entra en les complexitats del comerç marítim que, a poc a poc, va canviant el centre de gravetat que estava en la Mediterrània i va decantant-lo cap a l'Atlàntic, entrant en relació amb el món que havia descobert Colom en 1492, però que fins llavors era explotat en forma de monopoli per Castella, que n'exercia un rigorós control. Els primers contactes són fets amb timidesa o mig d'amagat, després es busquen fórmules per poder-hi entrar més obertament; els lloretencs busquen la complicitat de les cases consignatàries de Cadis i, encara, en alguns casos, s'aventuren a anar directament a alguns ports d'ultramar amb els quals es comença a permetre de comerciar. A Cadis acaben establint-n'hi de pròpies, de cases consignatàries, com la de la família Surís.¹¹ Quan el rei Carles III, el 12 d'octubre de 1778, decreta definitivament el lliure comerç amb Amèrica i, per tant, ja no hi ha cap territori vetat ni ports dels d'aquí des dels quals no pugui sortir el vaixell, els lloretencs, que ja portaven un bon entrenament en les coses de la mar, no ho dubten gens i es llancen de manera massiva a l'aventura d'Amèrica. La platja serà un nucli de constant activitat, amb drassanes més actives que mai que comencen a construir vaixells d'una indubtable excel·lència –bergantins, pollacres, corbetes, etc.– que permetin arribar amb una certa seguretat a l'altra banda de l'oceà. Al poble tothom simpatitza amb l'activitat marinera, si bé segurament, tot i la feina, no hi ha prou llocs de treball ni a les drassanes ni en la dotació dels vaixells o bé, en alguns casos, el candidat al treball no és un entusiasta total de la vida a bord. Llavors és quan alguns pensen que potser la fortuna els espera a Amèrica, on s'estan desplegant les ciutats i on sembla, pel que expliquen, que establir-hi un comerç pot portar notables ingressos. Si els feia por la vida de navegar de forma permanent, ara només hauran de patir en un viatge d'anada i, si tot va bé, al cap d'un temps, en un de tornada. Un cronista de l'època, Joan Baptista Conill, ho expressa clarament en un comentari publicat en *El Lloretense* d'aquesta manera:

“Aun cuando la base de riqueza en una población es la agricultura, no es debido a este elemento vital la preponderancia que consiguió la nuestra, porque su posición topográfica no la permitió arraigarse y, por consiguiente, siendo población marítima, dedicáronse estos moradores al comercio marítimo, que en un principio ejercieron en buques de cabotaje.

Los pingües negocios que se producían dieron estímulo para extender el comercio a las Antillas y Américas del Sud, siendo ya necesarios buques de mayor porte para la navegación de altura. Tan tentadores eran los beneficios que la mayoría de los vecinos ofrecía dinero para interesar en las expediciones que se llevaban a cabo, reinando cierta confraternidad para auxiliarse mutuamente y protegerse.

11. Darrerament, de retorn d'uns dies de treball d'investigació als arxius de Cadis, l'historiador italià afincat a Tossa, Mario Zucchitello, ens ha facilitat les referències d'una bona col·lecció de documents, testaments sobretot, de la família Surís, amb els quals podem, al seu moment, ampliar el coneixement de la trajectòria d'aquesta casa –segurament n'hi ha d'altres– a la ciutat andalusa.

La única carrera apetecible para los jóvenes pudientes de la población era la de piloto, porque les ofrecía un brillante porvenir: las clases menos acomodadas se inscribían en las listas de matrícula para poder dar el contingente de marineros a los buques; y los que no tenían vocación para la marina iban a buscar una posición social en las provincias ultramarinas, emporio entonces de riqueza y florecimiento.”¹²

Etapas del proces d'aparició i formació de l'americano

Ja tenim, doncs, explicada per un contemporani, la situació d'aquells moments. Esteve Fabregas situa tres etapes que tenen algunes diferències entre elles, dins d'aquest procés d'aparició i formació de l'americano.¹³ Una entre 1800 i 1840, una altra entre 1840 i 1880, i una tercera entre 1880 i 1900 o 1905. Probablement, però, abans ja hi havia hagut emigrants, potser molt limitats. En efecte, cal remarcar que en les dades que dona Francesc Campderà en la seva *Indagación estadística*, publicada en 1849,¹⁴ ja situa entre 1781 i 1807, quan parla de defuncions, 44 expatriats que moren a Amèrica. Evidentment, aquests també s'haurien d'afegir a la nòmina dels que no van tenir sort.

Si ens situem en la primera etapa abans fixada, és a dir, tot just entrat el segle XIX, estem en el moment de les primeres proves, de la partida dels primers que volen fer fortuna a Amèrica. El futur *americano* –insistim-hi– era de casa modesta. A vegades era el fadrister de la masia pairal. Cal suposar que devien marxar homes de totes les edats, però crida l'atenció que, sovint –gairebé caldria dir per regla general–, l'emigrant marxa jovenet. A vegades hi va cridat per un familiar o conegut que ja va fer al seu moment el primer pas o hi marxa encomanat sota la vigilància d'alguna persona de confiança.

Com que aquelles famílies que generaven els emigrants no eren benestants, moltes vegades amb prou feines podien pagar el viatge i els vaillets que s'embarcaven es llogaven de mosso de cambra del capità o per a fer d'ajudant de cuina o altres feines de bastia semblants. Els qui anaven a ultramar solien tenir en general uns catorze anys i se'ls obria al davant un món nou en tots sentits.

El desconeixement que el nouvingut tenia d'aquelles latituds feia que l'emigrant anés de sorpresa en sorpresa. A vegades, per aquesta raó, era víctima d'alguna innocentada per part dels mateixos familiars. Per afegir un toc d'humor a aquests comentaris, inclourem una anècdota que fa referència a aquest punt que acabem d'insinuar.¹⁵ En una ocasió, havia d'arribar a Cuba un parent d'un emigrant que ja hi estava instal·lat de temps i que era força de la broma. Intentant desconcertar

12. *El Lloretense*. Lloret de Mar: 10 (10 de maig de 1885).

13. Esteve FABREGAS. *Lloret de Mar*. Barcelona: Selecta, 1959, p. 106. (Núm. 269)

14. Francesc CAMPDERÀ CAMÍN. *Indagación estadística acerca de la reproducción y mortandad en la ciudad de Gerona y en la villa de Lloret de Mar en el siglo último y en los siete primeros del actual*. Barcelona: Imprenta Fundición de Pons y Cia, 1849.

15. Aquesta anècdota, amb una altra versió, la comenta també Narcís Pijoan, a la secció «Carta del director» amb el títol «Allà en la Habana» a la pàgina 5 del número 4 de la revista lloretenca *Tramuntana* del mes de setembre de 1963.

el qui vindria així que posés els peus a terra, un temps abans agafà un negre del seu servei i el va instruir exhaustivament sobre temes familiars: «Tu –va dir al negre– et faràs passar per mi. Així que el vegis a dalt del vaixell, el cridaràs pel seu nom. Un cop baixi l'aniràs a rebre i l'abraçaràs efusivament. Tot seguit començaràs a preguntar-li per la família, per la tia, per l'oncle, pel cosí, pels amics, etc., i li aniràs donant detalls que vegi que els coneixes bé i que els tenies ben tractats...» El dia de l'arribada, efectivament, el negre, ben instruït, va fer tota la comèdia. «Toneet !!!! –li va cridar des de terra–. Sóc en Pau, el teu germà... Benvingut!» L'acabat d'arribar va quedar astorat. El qui el cridava era un negre. Baixà l'escala vacil·lant. El negre l'abraçà tot seguit i li començà a parlar de la família i a fer-li preguntes que l'altre, sorprès i confós, contestava com podia. «Però, tu ets en Pau?», gosà preguntar amb veu trencada en un moment determinat. «Si, home, sí –assegurà l'altre–. No t'enganyo pas. Encara que em vegis una mica diferent, sóc el teu germà...» I tornà a fer-li comentaris sobre el poble, i a preguntar com estava aquella amiga que coneixia, aquell barri, aquell carrer on havien viscut... El lloretenc acabat d'arribar no se'n sabia avenir... «Però, escolta Pau –tornà a insistir–, no eres blanc com nosaltres, tu...?» «I tant –replicà l'altre–. Però aquí, amb el clima i el canvi de vida, tothom va agafant color...» «Què dius ara! –exclamà en Tonet, totalment perdut–. I així, si em quedo, m'he de tornar negre com tu?», s'atreví a preguntar finalment. «I és clar, home. Però, aquí, a això ja ningú no hi dóna importància...» El viatger nouvingut quedà perplex i dubtós un moment. Al cap d'uns segons, però, reaccionà, tornà a agafar les maletes i, donant mitja volta, exclamà: «No m'ho havíeu pas dit. Me n'entorno, que no vull pas deixar de ser blanc.» Va costar estona, després, fer-li entendre que tot havia estat una innocentada i que podia desembarcar tranquil.

A les Amèriques la vida era fàcil, almenys en aparença, i precisament per això també era fàcil no estalviar i allunyar-se de l'ideal perseguit. Perquè tot es desplegués conforme es preveia, calia un esperit de renúncia i de sacrifici. Els vaillets que anaven a Cuba o a l'Uruguai, a Xile o allà on fos, solien entrar en alguna casa, a vegades recomanats, els amos de la qual, si no eren lloretencs estaven vinculats d'alguna manera amb el nostre poble. El dependent era acceptat com un més a la família. Això, evidentment, esmorteïa força el contrast, la nostàlgia, la soledat... Com explica Esteve Fàbregas,¹⁶ dormia a la mateixa casa on treballava i menjava amb els amos. Les cases comercials donaven a l'aprenent roba neta i planxada cada setmana i un sou mensual que el patró els abonava en una espècie de compte corrent a la vista, que era una forma de convidar-los i ensenyar-los a estalviar el caler. Tenia festa cada quinze dies i, en aquest cas, l'amo era condescendent i li facilitava uns quants diners perquè es pogués divertir. Els més decidits estalviaven fins i tot aquesta quantitat i així, de mica en mica, anaven fent el seu racó i quan els semblava que ja en tenien prou per a plantar-se pel seu compte, posaven el

16. Esteve FÀBREGAS. *Lloret de Mar...*, p. 128.

negoci propi –sovint amb el vistiplau i el consell dels mateixos amos anteriors. En aquest aspecte la vida tenia un caire familiar. El negoci més freqüent que solien obrir era una *bodega*, és a dir, un establiment que tenia una part de botiga de comestibles i una part de bar.

Tot això, aquí, queda aviat resumit, però en la realitat, l'esforç era dur i trigava el seu temps i la nostàlgia, a la qual abans al·ludíem, també comptava. Vaillets que havien anat a buscar fortuna i jovenets que s'havien incorporat a la dotació d'algun vaixell tenien, sovint, un moment o altre, les llàgrimes als ulls i el cor els bategava més fort quan pensaven en els de casa. La investigació històrica, que habitualment s'ha encarregat de subratllar les parts més espectaculars i vistoses de la vida dels personatges, no pot passar per sobre d'aquestes situacions que són, també, una pàgina del passat del poble senzill, del poble ras, dels estaments que, amb el seu esforç, han contribuït –o s'ho han proposat– a operar la transformació social. Per això s'hauria hagut de resseguir més la documentació privada i, sobretot, les cartes familiars, que segur que ens donarien detalls prou tendres per a fer-nos càrrec de com vivien, els joves emigrats, aquells moments primers. Entre la paperassa de l'època que hi ha a l'Arxiu Municipal vam trobar en una ocasió una carta humil, plena d'errades d'ortografia i de sintaxi, però terriblement evocadora d'un món d'angoixa i de renúncia. Heus-ne aquí el text:

"Alcasidas (*deu voler dir* Algecires), març, a 3. (*no diu l'any*)

Teresa Bahell i Macià:

Carida i estimada mare: M'alegraria que estes quatre ratlles us encontràs ab perfecta salut en companyia de mon pare i germanes, com jo la goso bona a Déu gràcies per lo que volgueu manar-me.

Esta serà per dir-vos com lo dia primer del corrent arribàrem a esta (*deu referir-se a Algecires*) ab 96 dies de navegació, després de passades tantes tormentes per la mar i prou sustos de corsaris, gràcies al Senyor.

Estimada mare: Me contemplo la suma misèria que passeu. Totes les nits i dies estic pensant que tots heu de ser morts ja, per no haver tingut carta a Montevideo.

Sens perdre correu m'escriureu a esta, que és nostre destino per descarregar el barco, i me dareu notícia de si mon germà ha comparagut; que tresbalsà amb una pollacra de Palamós a Montevideo, i m'enviareu a dir dels vaixells, si a còpia de diners me'n puc safar i en fareu sabedor a mon oncle Joan Carreras, de lo qual li donareu tants de recados i tia Rosa i avi Jaume Parés i àvia i oncle Joan, pare i tia Gilda, i Martirià Botet i la sua mare, i Vós, pare i mare i germanes, los prendreu a la mida del vostre gust i agrado.

Qui desitja veure-us amb salut i alegria, és vostre fill,

Francesc Bahell"

D'aquesta carta deduïm, doncs, que hi ha un vailet –en aquest cas cal suposar que és un aprenent de mariner– que torna d'Amèrica, que fa temps que no sap res de la família, que des d'Algecires –port al qual han anat a descarregar el

vaixell— intenta connectar amb ells —òbviament es nota l'amor filial que comença per adreçar-se, per damunt de tot, a la mare—, que els parla de 96 dies llargs de navegació —el normal eren un parell de mesos i de quatre a cinc en total si es comptava l'anada i la tornada— i de molts perills superats, que van des d'elements naturals —tempestes— fins a la presència de pirates. Pel que diu el text, hom s'imagina el desencís del qui espera arribar a port per trobar carta de la família i aquesta no apareix.

En el món dels emigrats aquest fenomen també es donava molt sovint. Hi havia incomunicacions, involuntàries o volgudes, a vegades per part d'intermediaris que bloquejaven, en benefici propi, les relacions. En parlarem més endavant.

Els soldats, *americanos* anònims

Francesc Bahell esmenta també d'un altre germà que està en una situació semblant a la seva i del qual només sap que va anar amb una pollastra de Palamós a Montevideo. No falta la preocupació d'haver d'anar «als vaixells», que diu ell. Cal suposar que es tractava de servir l'exèrcit. Francesc Bahell devia estar enrolat, efectivament, com a mariner i, com a tal, devia formar part de la llista dels matriculats, que tenien el dret i el deure d'anar a servir el Rei en els vaixells de Sa Majestat. Possiblement ja hi havia el sistema substitutori a base de diners. Per això hi fa referència. Intenta de «safar-se'n», com diu textualment. Com que no sabem l'any que correspon a la carta, no podem relacionar-ho amb cap guerra. Però hi cap la possibilitat que es tractés d'algun moment de l'enfrontament bèl·lic amb els partidaris de la independència de Cuba. En aquella època, efectivament, es van haver d'enviar reiteradament tropes de soldats a Cuba i Filipines i, per a escapar-se'n, només hi havia la possibilitat de pagar a l'Estat. Aleshores, l'individu era eximit i li tocava a un altre i així successivament, fins que hi havia un individu de classe ben pobre que no tenia altre remei que anar realment a la guerra. Podríem parlar, si aquest fos realment el tema, de famílies que van nodrir intensament l'exèrcit espanyol i que van anar perdent un fill rere l'altre. Una d'aquestes famílies, per exemple, fou la família Cardona, dita de cal Cerdà. Ja hi havia perdut dos fills i un tercer hi lluitava, quan tocà d'anar-hi al quart —el darrer que els quedava—, llavors el poble es va sentir colpit i hi va haver una col·lecta popular per recollir els diners suficients perquè en quedés alliberat.¹⁷

Aquesta gent que va haver d'anar a Cuba a fer campanya militar mai no va ser tinguda, és clar, per emigrant, tot i que en patien unes conseqüències semblants —allunyament, desarrelament de la família, dificultats, perills, malalties—, encara que tinguessin un empresari segur: l'exèrcit. Aquests foren també uns *americanos*, però especials, sense voler. Amb tot, no van sortir a les cròniques socials. Si per cas a les llistes d'òbits o a les dels reservistes, que no se'n podien escapolar, com els setze

17. Es pot llegir la informació del fet a: *El Distrito Farnense*. Lloret de Mar: 244 (27 de febrer de 1898).

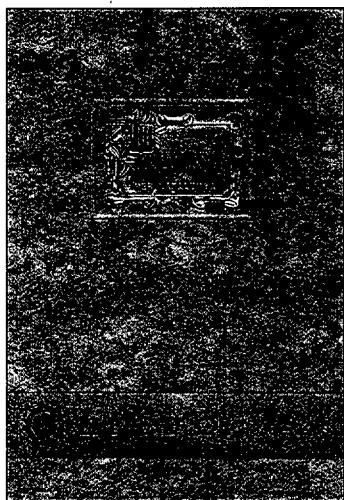

joves, pertanyents a les reserves dels anys 1887, 1888 i 1889, que es deien Ramon Vila, Jaume Güell, Salvador Botet, Josep Parés, Antoni Manyach, Josep Fàbregas, Ramon Ribas, Pere Enrich, Pere Mataró, Pere Alum, Salvador Rovira, Josep Utset, Joan Castelló, Francesc Rams, Joaquim Torrent i Pere Pons. El periòdic *El Distrito Farnense*¹⁸ describia així l'ambient de Lloret de l'època de la guerra:

“En muchas familias de este distrito se derraman raudales de tiernísimas lágrimas por la llamada de los reservistas a las filas. Cuadros verdaderamente tristes presentan los hogares hasta hace poco teatro de arrobadoras escenas de familia y en todas partes no se oye hablar de otra cosa que del porvenir que la Providencia tiene marcado a los queridos hijos de nuestro suelo...” I tot seguit, però, sortia l'esperit patrioter que, desgraciadament, encara aquests dies observem com subsisteix en l'Espanya profunda: *«Mas la honra de España es lo primero –subratllava el periodista– y no hay pecho catalán que no palpite entusiasmado y no anhele lavar con su propia sangre, si es preciso, la mancha que los fanáticos salvajes han arrojado ciegos a nuestra bandera inmaculada...”*

El periodista ganxó Agustí Calvet, *Gaziel*, posava el dit a la nafra quan escrivia:

*“Aquell deliri de grandeses contrastava bàrbarament amb les desferres humanes, els repatriats de Cuba i Filipines –ferits, esguerrats, malalts– que, essent Barcelona un port on venien a atracar els transatlàntics, ens arribaven contínuament.”*¹⁹

Reproducció de la portada del Llibre d'Or de la Beneficència Catalana publicat l'any del centenari de l'entitat.

Portada de la Memòria de la Beneficència Catalana de 1896.

18. Vegeu les notes publicades en els números 20 i 21 del 12 i 19 de novembre de 1893, respectivament.

19. Agustí CALVET. *Tots els camins duen a Roma*. Barcelona: Aedos, 21959. Especialment el capítol VI, «La pèrdua de les colònies vista per un adolescent», p. 97-122.

És clar que Gaziol parla ja de l'any de la debacle final, el 1898. Però, en definitiva, als pares del Lloret de 1893, per exemple, o d'altres moments, els devia coure igual que als de 1898 la partida de llurs fills.

“A Cuba i a Filipines –continua escrivint Gaziol– des que els insurrectes hi mataren el primer soldat nostre fins que els ianquis hi sacrificaren el darrer, no hi morí, entre els espanyols que componien la tropa, ni un fill de casa bona. Els minyons cridats al servei, si comptaven amb el diner suficient –per 1.500 pessetes de l'època es podia comprar un substitut– mai no deixaven de trobar algun mal cap, aventurer i donat a la brega, que s'oferia a suplantar-los, o algun pagès o jornal·ler –ho hem dit abans– tan pobre que tres-cents duros del temps, amb els quals poder pagar els deutes de família, comprar un parell de mules o fer menjar els pares vells, el temptessin prou per anar a jugar-se la vida.”

Aquest no seria un *americano* en el sentit autèntic, però els territoris d'Amèrica li servirien també, santa inconsciència, per a resoldre problemes familiars...

La freqüència amb què s'efectuaven les llesves de soldats feia, precisament, que fossin controlades les sortides d'emigrants joves, de forma estricta, i cada vegada que se n'anava un jove al qual s'acostava l'edat de fer el servei, calia que algú l'avalés, és a dir, garantís que, si a l'hora de la veritat estava a ultramar i no responia a la crida per incorporar-se a l'exèrcit, una altra persona pagaria la multa o la substitució equivalent per tal que l'interessat no hagués de ser declarat *prófugo* i, òbviament, vigilat i perseguit.

Sebastià Basart i Surís (1848-1931),
un lloretenc que va anar a Cuba
i va tornar sense fortuna.

Portada de la Memòria de la
Beneficència Catalana de 1897.

Oficis i edat dels *americanos*. Casaments per carta de gràcia

Hem espigolat amb una incursió la documentació històrica municipal referida als expedients i certificacions per a treure's passaport per a anar a Amèrica i hi ha casos claríssims i evocadors.

El 30 de juliol de 1844, per exemple, Sebastià Garriga –un avantpassat d'una destaca nissaga lloretenca– marxa a Matanzas «*en clase de cocinero*» amb la pollastra Unión del capità Joan Baptista Mataró. Se suposa que es paga el viatge fent de cuiner a bord. El 8 d'agost del mateix any, Narcís Galí i Parés va a Puerto Rico a reunir-se amb el seu pare. La fiança a la qual abans hem fet al·lusió, la fa el doctor Francesc Campderà. Cinc dies després obté el permís de marxar amb el mateix destí Joan Puig i Bas, a qui avala el seu propi pare. La finalitat es diu ben clara: «*para probar bienes de fortuna*». Narcís Sala marxa a Nova Orleans, avalat pel seu pare, quan té tot just vuit anys. Encara que anés a casa d'uns familiars, eren molts els neguits que havia de passar un emigrant de vuit anys: la por del viatge, el trencament d'una etapa de felicitat infantil –perquè de cop i volta es trobava fent el paper de gran–, el risc de naufragis i un llarg etcètera... I si allà les coses li anaven malament, quina possibilitat tenia de retornar, de trobar qui el comprengués, qui li oferís estimació, consol, tendresa...? És molt possible que, en el millor dels casos, la gent que acollia una criatura així, malgrat tenir bones intencions, estigués pel negoci i anés per feina i que aquell infant, en el moment del seu desenvolupament progressiu, es trobés convertit en adult de cop.

Com en el cas del qui s'apuntava com a cuiner, en trobem molts d'altres d'anotats com a «*dispenseros*», que deu ser una mena d'ajudant de cuina. Per a clarificar millor les coses, ens permetem reproduir la fórmula d'una de les fiances que hem trobat, aquesta vegada referida a l'emigrant Jeroni Montells (1845): «*Yo, Jaime Nonell y Pla, me constituyo fiador para los servicios personales que haya contraído hasta ahora y de las deudas Reales, bajo obligación de todos mis bienes.*» En alguns casos es fa esment de forma explícita al tema de la quinta. A l'expedient de Francesc Capdevila que, a l'edat de 13 anys, el 5 d'abril de 1846 demana per marxar a l'Havana, se li recalca clarament que ha de fer fiança «*para poner sustituto de la quinta y demás servicios personales y pecuniarios*».

Vegem el promig d'edats: Josep Costa Cervera (15 anys), Romà Callís i Viader (15 anys), Josep Bitlloch Gelabert (10 anys), Francesc Guinart Agramunt (15 anys), Francesc Capdevila (13 anys), Josep Font i Bandrich (13 anys), Joan Baptista Pujol (13 anys), Joaquim Alum Tió (14 anys), Joan Sala Reyné (12 anys), Pere Vilarrodona Surís (15 anys, fill de vídua), i molts d'altres de forma semblant. Per cert, en aquest llistat hi apareix un Francesc Baell i Sala, de 13 anys, que emigra l'any 1850 a Trinidad. És, tal vegada, el Francesc Bahell de l'emotiva carta que abans hem transcrit? Podria ben ser. O tal volta un altre parent en condicions semblants.

Repassats els expedients que hem tingut a les mans resulta que el destí dels joves lloretencs és el següent: 43 van a Cuba (28 dels quals a l'Havana), 7 a Trini-

dad, 14 a Puerto Rico, 2 a Nova Orleans, 4 a Montevideo i 4 a Buenos Aires, 1 a Puerto Príncipe, etc. Una altra vegada es comprova que les zones on els lloretencs abundaven més era la del Carib i la del Mar de la Plata.

Hem remarcat, en parlar dels emigrants, la tendra edat en la qual s'embarcaven. Val a dir que també n'hi havia que ho feien més tard, alguns en el moment en què ja tenien relacions amb alguna noia –en aquell temps eren gairebé sagrades, les relacions– i, uns pocs, fins i tot quan s'acabaven de casar. Per exemple, l'any 1847, el dia 11 d'abril s'obre l'expedient de Romà Reyner, que té 26 anys, ja és casat i se'n va a Puerto Rico. Podem suposar la recança de l'allunyament dels dos estimats, que segurament devien imaginar curt i transitori però que vés a saber quina duració tingué si la fortuna cobejada no es va obtenir amb rapidesa, com succeïa, desenganyem-nos, la major part de les vegades. El 8 d'agost de 1849, Andreu Martín, que té 21 anys, també marxa a Puerto Rico. En aquesta edat, en què hauria d'estar servint l'exèrcit, costa de creure que el deixessin allunyar fàcilment. Una nota de l'expedient ens explica el perquè. L'Andreu Martín està «*impedido para el servicio*». Deu tenir algun defecte que li permet, per sort o per desgràcia, no haver de fer el servei militar, cosa que aprofita per a anar a Amèrica a veure si, tot i els seus defectes, té sort. El 6 d'abril de 1851 embarca cap a l'Havana Manuel Maresma i Viader, de 20 anys.²⁰ Deu ésser solter.

Suposem, doncs, que entre aquests emigrants joves n'hi havia, com hem dit, de compromesos sentimentalment. Alguns no van poder resistir la llunyania i van reclamar la promesa abans de tornar. Fou ella la que va acceptar anar a ultramar a reunir-se amb l'estimat. Cal tenir en compte també, en aquesta exposició de la part difícil de la vida dels emigrants a Amèrica, que la resolució no devia ser fàcil de prendre. També cal suposar que el jove que la suggeria ja comptava amb una posició una mica consolidada, altrament era una aventura massa compromesa. Tot i que això sembla una mica novel·lesc, es constata que fou realitat per alguna nota en la premsa local, com la del 25 de novembre de 1894, que ens dóna aquesta mena de crònica:²¹

“El sábado día 17 del actual, la simpática señorita Doña Pepita Parera Martí, contrajo matrimonio con el apreciable joven residente en La Habana, Don Miquel Boadas Guinart, a quien representaba en aquel acto su hermano político D. José Sánchez García.

20. Tot fa suposar que aquest Manuel Maresma és el que trobem esmentat en la nota de *El Distrito Farnense* del número 49 del 3 de juny de 1894 que hem ampliat amb un comentari a peu de pàgina (cf. nota 4). Si fos així, faria 43 anys que Maresma seria a Cuba i tindria uns 63 anys. Per tant, comprovem que per a situar-se bé calia força temps.

21. *El Distrito Farnense*. Lloret de Mar: 74. Aquest matrimoni al qual es refereix la nota va tenir un fill, Miquel Boadas Parera (1895-1967), que, després de treballar en diversos establiments famosos de l'Havana, entre ells el Floridita, en la dècada dels anys vint va retornar a Catalunya on, el 1933 va fundar la famosa Cocteleria Boadas del carrer Tallers, núm. 1, de Barcelona. En la seva etapa cubana, entre ell i un altre *barman* lloretenc important, Constantí Ribalaigua Vert, van fer famosos els *daiquiris* que tant van plaure a l'escriptor Ernest Hemingway, client assidu del Floridita, tal com va demostrar per les al·lusions que va incloure en la seva obra *Islands in the stream*.

Terminada la cerimònia, los convidats se trasladaron a casa de la novia, donde se sirvió un delicado refresco.

Seguramente, a fines del presente mes, la joven recién casada se embarcará para unirse en La Habana con su querido esposo.

Deseamos a esta feliz pareja todo género de prosperidades y tan dulce luna de miel como amargo ha de parecerle el tiempo que ha de tardar en alcanzarla.”

L'escriptor lloretenc, que va ser dels primers a recollir literàriament les vivències d'aquella època, resumeix molt bé la situació dels joves que havien anat a les Amèriques.²² Ho explica així:

“Els anys i els diners els anaven fornint una visió cada dia més precisa de llur destí, que era tornar al poble i gaudir, encara a temps, dels anys de vida que Déu volgués donar-los. No eren pas tan vells que no els atragués la idea de trobar al poble una noia jove per esposa, a la qual oferir un benestar durament afanyat. Casar-se a les colònies era difícil. Per la immigració masculina en massa, els homes eren molt més que les dones i, encara, entre aquestes, els emigrats catalans preferien llurs paisanes, que hi eren, és clar, escasses. En aquests pobles es deia que, si una noia volia casar-se bé, no havia de fer més que anar a l'Havana acompanyada d'un oncle o d'un germà. Se celebraren casaments per carta de gràcia. No foren pocs els homes formals de la costa que, abillats de sagrament, representaren el nuvi a les esponsalles, i les donzelles catalanes que, convertides de cop i volta en “americanes”, arribaren en aquelles terres sense conèixer personalment llur marit.”

Perquè s'acabi d'entendre millor encara aquest cerimonial del casament per carta de gràcia, tan sols hem d'agafar un altre paràgraf d'Esteve Fàbregas, aquesta vegada realment novel·lat, amb noms inventats i tot.²³ Diu així, referint-se a un protagonista concret:

“Moriren els seus pares. L'una darrera l'altra s'anaren casant les noies que havia deixat al poble, quan eren unes mocoses. En Pepet Fonoll, des de l'Havana, va prendre'n una per muller. Es casaren per carta de gràcia. Un mariner li havia parlat de na Claretà Riera, li havia pintat la seva figura graciosa, i en Fonoll, sense mai haver-la vista, se'n va enamorar. Va escriure a la noia i als sogres que havien de ser; tothom veié la boda amb bons ulls; al cap de poc, a la costa catalana es Petit Samalé, tot mudat, representava el nuvi absent a les esponsalles, i sortia de l'església, de bracet amb la núvia, que ja era una “americana”, tota roja de galtes i vestida de blanc.”

D'aquestes, n'hi van haver. El nostre plec d'expedients ofereix més d'un exemple, des de la Raimunda Terrats i Monter, que el 23 de setembre de 1846 demana per anar a reunir-se amb el seu marit a Trinidad, fins a Maria Dalmau, que pel novembre de 1852 va a reunir-se amb el seu marit, Agustí Artimbau, a l'Havana. En altres casos, les dones que s'han quedat a Lloret després del matrimoni, en

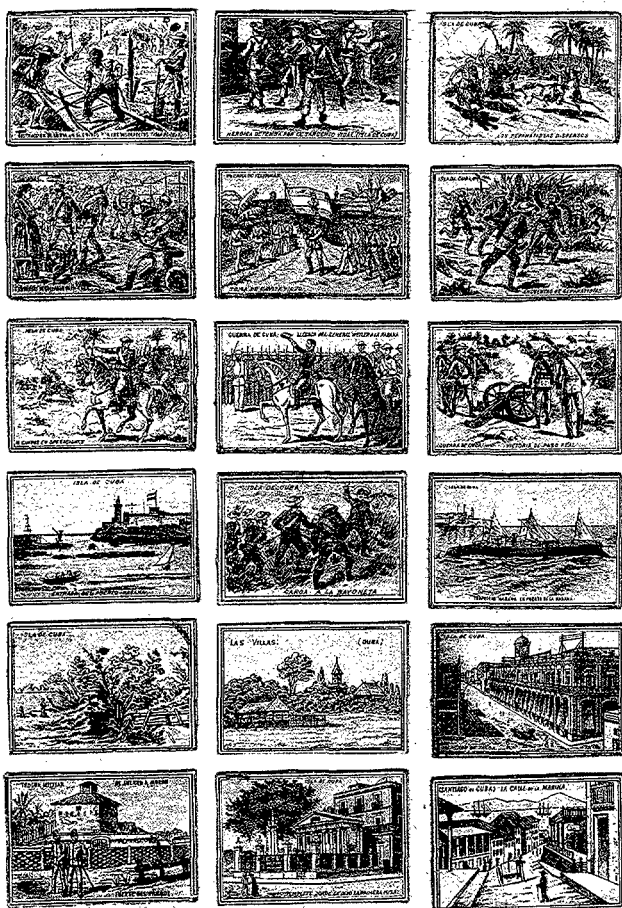
22. Esteve FÀBREGAS. *Lloret de Mar...*, p. 134-135.

23. Esteve FÀBREGAS. *Dos segles de marina catalana*. Barcelona: Editorial Selecta, 1961, p. 179-180. (Núm. 310).

estat de bona esperança o amb criatures petites, si hi ha un mínim de sort, també lluiten per anar al costat del marit. Reparada Carreras Baví s'embarca amb el seu fill, l'abril de 1846, cap a Puerto Rico. Joaquina Bitlloch va a reunir-se amb el marit Romà Roca, a Nova Orleans, pel març de 1847, amb la seva filla Joaquina. Cristina Gispert i Parés, a començament de 1849, va cap a Puerto Príncipe a trobar l'home amb els seus fills Joan Baptista, de tres anys, i Reparada, de deu.

També anaren a Amèrica homes casats i relativament grans. La misèria o, en el millor dels casos, la mediocritat, eren un estímul per a intentar un cop de timó. És possible que, en aquests casos, anessin ja a feina segura, a casa d'algun familiar que els oferia un lloc de treball i possibilitats de progrés. Malament, si no era així, ho tindria per exemple un Josep Bitlloch, que deixa la família –consta que era casat– i s'embarca cap a l'Havana «en clase de dispensero» als seus 52 anys l'agost de 1846.

Imatges de la Guerra de Cuba que sortien a les capses de llumins.

Els casos més habituals, però, eren els dels vaillets o joves que emigraven en una edat relativament tendra, que es passaven molts anys a Amèrica per tal de poder reunir uns estalvis que els asseguressin un futur segur i tranquil. Tornaven ja força grans i, com deia Esteve Fàbregas, si alguna família s'hi avenia i la noia hi accedia, no s'estaven d'enlluernar algú amb els seus diners i casar-se. Moltes vegades, però, ja no estaven en l'edat millor per a fer feliç una donzella en tots els sentits i, per tant, no solien tenir fills. Entre els sacrificis de l'època, doncs, també caldria sumar, fins i tot en els ambients benestants, aquest punt d'insatisfacció i de manca de felicitat total, tant per als mateixos rics retornats com per a les noies que, per salvar la situació d'una família humil, renunciaven deliberadament al món de la maternitat i, perquè no, de la sexualitat.

Sovint, la diferència d'edat feia que quedessin vídues aviat i que aquest estat durés temps. No penseu, però, que per aquí venia el seu alliberament i la possibilitat de trobar, per fi, un jove com calia. Els seus estimats marits difunts havien fet constar en testament que els deixaven totes les propietats i tota la fortuna amb la condició explícita que conservessin el seu nom —els documents ho deien amb aquest eufemisme. Conservar el seu nom volia dir, realment, no poder contraure segones núpcies. Com que en aquell temps portar una doble vida no s'estilava gaire, les pobres vídues riques canalitzaven les seves energies fent obres de misericòrdia, formant part de juntes de beneficència i posant diners en la restauració de l'església i altres coses ben vistes.

Canvis de plans familiars i sentimentals

A vegades, també, l'emigrant, per gust o per força, canviava els plans que havia concebut en marxar i oblidava aquell amor fort que el lligava a la vila nadiua.

En el manuscrit del llibre *Relatos de mi pueblo*²⁴ que l'emigrat lloretenc Joan Baptista Domènech i Artau (6 de novembre de 1897 – 21 d'abril de 1973) va escriure un cop instal·lat a Xile i que, recuperat i publicat a Lloret en 1987, ens il·lustra sobre molts punts d'aquestes aventures que comentem, hi ha tot un article titulat «El galán infiel» que hem d'entendre com a biogràfic i on explica l'amor de joventut, la partença, la promesa de fidelitat, l'oblit, el casament amb una altra i detalls prou evocadors en aquest sentit.

“Conociéronse —escriu referint-se als enamorats que s'anaven a separar— de discípulos en un colegio mixto de enseñanza media, establecido en la barriada de Venecia, con el epígrafe de Escuela Horaciana. Ella cruzaría, tirando por lo alto, los quince, aproximadamente los mismos que él, y ocupaban los dos últimos asientos de un banco común y un solo pupitre. Y lo que era de suponer en dos naturalezas apasionadas como eran las suyas: que del mucho franquearse, rozarse la piel y sorberse el aliento, terminaron amándose.

24. Joan Baptista DOMÈNECH I ARTAU. *Relatos de mi pueblo*. Santa Coloma de Farners: Arts Gràfiques Cantalozella, 1987, p. 87-88. (Edicions del Club Marina Casinet de Lloret de Mar; 2). Pròleg de Joan Domènech Moner.

Con la nariz metida en los libros, evitando cuidadosamente despertar sospechas, transcurrían las clases apenas si hablándose lo estrictamente necesario. Pero tan pronto aquéllas terminaban, contadas eran las tardes que no se juntaran, ya fuera en el robledal, en la pradera, en las rocas ceñidas de algas o en algún otro lugar solitario, lejos del mundo, porque lo único que les inquietaba era la presencia del enemigo, del hombre. Y allí, con el alma del paisaje a solas, bajo los fulgores del ocaso un día, al amparo de la luna otro, cuando no era el brezar de las olas o el salmodiar de las ramas, era el aria del ruiseñor lo que venía a arrullar su idilio.

Idilio el más puro jamás imaginado que, sin embargo, por voluntad del instinto, los precipitó un día, jugándoles una mala pasada, en el pecado original. Momento cimero de su existencia que el villano galán recordará mientras viva, ya que en esta esfera terrestre donde nos han nacido sólo por obra y gracia de este pecado, que es como decir por arte de birlibirloque, ocurren cosas insospechables, imposibles de olvidar.

Sí. Evocará de continuo cuando, al alero de un sauce, hízola suya por vez primera y mordió su boca anhelante, envueltos ambos en una llama, evocará, digo, la hora memorable de aquella puesta de sol de su mocedad, como el deleite de amor más divino que se goza una sola vez en la vida y que no le cabrá ya en suerte volver a vivir.

Después... ¿habrá que decirlo? ya ello convirtiéndose en el pan nuestro de cada día porque el deseo era insaciable, invencible el impulso y el querer infinito.

Pero como muy bien dicen que los hitos de la vida son a menudo más dolorosos que placenteros, aquellas relaciones tan deliciosamente empezadas tuvieron que interrumpirse intempestivamente cuando estaban en lo mejor.

Y tuvo que ser así en razón de que los padres del mozo, no viéndole porvenir en el pueblo, lo mandaron pasar el charco a tentar fortuna como otros hicieran con tanto provecho para honra y prez de la villa.

Y como en aquellos entonces lo que prevalecía por encima de todo era la autoridad paterna –bien que esto acontecía en tiempos de las cavernas– al muchacho no le quedó más remedio que agachar la cabeza y obedecer.

La despedida que se le tributó como era de costumbre en tales casos, consistió en un sarao de camaradería al que asistió la flor y nata del mocerío.

La reunión resultó lucidísima y ya sin recato alguno de sus amores él bailó la velada entera, por última vez, con su joven amada, estrechándola fuertemente en sus brazos al tiempo que le prometía enviarla a buscar tan pronto pudiese, para hacerla su esposa.

Terminado el sarao fue a dejarla en su casa no sin cubrirla de besos durante el trayecto, en espera de la partida fijada para la mañana del día siguiente. Era en primavera y el cielo había amanecido azul. A la salida de la tartana para la estación del ferrocarril que debía conducirlo a la ciudad donde tomaría el vapor, permanecía ella a su lado sosteniendo en sus manos un ramo de nomeolvides, implorándole llorosa, por Dios y todos los santos, que no dejase de llamarla para coronar sus amores, lo que él le juró a porfía.

En tanto le entregaba el ramillete y el vehículo emprendía la marcha, despidiéronse con un fuerte y prolongado beso boca a boca.

El postrer adiós se lo dieron agitando temblorosamente el pañuelo, hasta perderse de vista."

Hem copiat fil per randa la narració de Joan Baptista Domènech –parent meu llunyà; el meu avi patern li era oncle– perquè permet veure clarament els sentiments intensos de dos joves enamorats que el viatge a Amèrica separava i intuir, després, la duresa de la realitat que s’esdevingué:

“En un comienzo, las cartas del jovenzuelo menudearon –continúa dient l’autor–. Pero a menudo que pasaban los días, fueron disminuyendo paulatinamente, hasta cesar por completo.

No le importaba, además, un ardite seguir recibiendo por largos meses las perentorias y suplicantes misivas de su fiel enamorada que, sin abrirla siquiera, tiraba hechas trizas, al canasto de los papeles.

Mediante esta práctica indefinida y sistemática, había logrado reducirla al silencio por el cansancio y agotamiento, produciéndose la ruptura, que era esto, precisamente, lo que él perseguía.

Y así pasó el tiempo hasta saberse un día en Lloret, por unos emigrantes vueltos de América, que su prometido había celebrado esponsales con una india mestiza, lo que, por cierto, era verdad.

El charrán había faltado, pues, a sus solemnes y reiteradas promesas de casamiento, sorprendiendo, con cobarde cinismo, la credulidad y buena fe de una alma candorosa. (Más tarde vino a tenerse conocimiento de que la pobre niña había muerto de amor. Y es que, como alguien dijo, “el amor y la muerte andan de la mano”).”

Després, Joan Baptista Domènech recorda una anècdota viscuda entre la donzella i un germà del qui l’havia oblidada:

“Un día de tantos en que un hermano del perjuró encontróse, al pasar, con la burlada doncella en circunstancias en que una patulea dejada de la mano de Dios gozabase a más y mejor lapidando un gato, ésta, la doncella, refiriéndose al tunante del hermano, de esta manera le habló: -Como matan a esta pobre bestia, así deberían hacer con él.”

I acaba, l’escriptor que s’ha autoretratat i que ja està en els seus darrers temps, amb aquesta reflexió:

“Hoy, con un pie en el estribo, inerte el corazón y el alma inerte, el aludido cree de su deber declarar, más que no sea que un acto de tardío arrepentimiento –bien se hace cargo– que para expresarse de él como lo hiciera la dulce colegiala, su gran amor de un día, le asistía, amén de justa, sobradísima razón.

En cuanto al malandrín, yo te suplico, indulgente lector, no ser demasiado severo con él porque, conociendo su tragedia como sólo yo la conozco, me consta que la falta por él cometida, bien que la tiene pagada.”

Joan Baptista Domènech es va quedar sempre més a Amèrica, però sembla deduir-se d’aquestes paraules que no va pas ésser autènticament feliç.

Em permeto remarcar, d’altra banda, que aquest fet, que podria semblar puntual, devia abundar, dintre de tot. En el que ja es pot considerar literatura i

música popular de Catalunya hi ha una historieta que tots coneixem: *La puntaire*. L'argument se situa a Arenys de Mar, vila que, en els segles de la navegació a vela, tenia una gran quantitat de gent dedicada a fer puntes i randes. I ens explica la tragèdia d'una jove anomenada Agnès a qui el seu promès va deixar per anar a fer fortuna a Amèrica, assegurant-li que, un dia, tornaria per casar-se amb ella i ser feliços. I ella, que vivia sola amb la seva mare cega, ben pobre, va anar subsistent amb el producte de la venda de les seves puntes que van arribar a ser les més cotitzades al poble. Un dia va entrar a comprar-n'hi una rica senyora jove, arribada feia poc a Arenys, esposa d'un antic emigrat. Les volia per a guarnir el bressol del fill que havia de néixer al cap d'uns mesos. L'Agnès va descobrir que l'emigrat era el seu antic promès, que no solament havia faltat a la paraula, sinó que, sense miraments, tenia la gosadia de tornar casat al mateix poble i, a sobre, la casualitat feia que amb els diners que, d'altra banda, l'Agnès necessitava i no podia rebutjar, comprés a casa d'ella puntes per al fill que haurien hagut de tenir tots dos. Diu la narració popular que l'Agnès va emmalaltir i que la seva mort i el naixement de la criatura van ser dos fets gairebé simultanis.

Per acabar aquest aspecte de la problemàtica familiar i sentimental, cal dir també que per a il·lustrar tot el ventall de possibilitats, hi hem d'afegir la referència als intermediaris, a aquells que van erigir-se en enllaços aparentment desinteressats entre els qui treballaven a Amèrica i les respectives famílies de Lloret i els van administrar i enviar els diners. Molts se'n van aprofitar. El meu besavi matern, Sebastià Basart i Surís (que havia nascut el 16 de desembre de 1848 i va morir el 19 de febrer de 1931), també va anar a Cuba l'any 1883, quan ja tenia uns trenta-cinc anys, i hi va passar una dotzena llarga d'anys. He sentit explicar de petit que hi havia un altre familiar o amic que li feia les transferències per a la seva esposa, Cristina Gispert Planas, que seguia a Lloret amb les filles Magdalena, Maria, Joaquina i Carme. Els diners es van fer fonedissos la major part de les vegades i, finalment, l'home va haver de tornar sense haver aconseguit la fortuna que desitjava.

Societats benèfiques

Fracassats o no fracassats, a vegades simplement dilapidadors del que guanyaven, n'hi devia haver forces en aquelles colònies americanes. Personatges que no van tenir èxit per les circumstàncies, per les adversitats o pel mal cap. Els seus conciutadans en sentien compassió. D'aquí va sorgir la necessitat de crear alguna societat que ajudés a mitigar els problemes d'aquest sector desfavorit. Els grans pròcers sorgits de l'èxit de llurs empreses —el banquer Narcís Gelats i Durall, l'empresari Josep Surís i Domènech, vinculat als ferrocarrils, i altres; en principi esmentem els lloretencs— van concebre una societat que no era pas pensada per al lleure ni per a les activitats culturals i patriòtiques, encara que, en algun cas, fes aquesta funció.

Si hagués estat així s'hauria dit simplement Cercle Català –que ja existia–, Casa de Catalunya o un nom semblant. El fet que s'intitulés Societat de Beneficència de Naturals de Catalunya posa de manifest la realitat apriorística que existien persones desvalgudes, emigrades de casa nostra, que ho passaven malament i a qui calia socórrer.²⁵ Una prova més de la part silenciada d'aquesta història d'Amèrica que ens és tan pròxima.

El primer d'agost de 1841 es creava a l'Havana –n'hi hagué també en altres ciutats– l'esmentada Societat de Beneficència, la qual portà a terme una activitat importantíssima. Aquesta entitat tenia cura de socórrer els catalans que passaven per situacions difícils a l'illa de Cuba, organitzava vetllades per tal de recollir diners, va edificar una ermita erigida en honor de la Mare de Déu de Montserrat per curar una mica la nostàlgia d'alguns emigrants pel que fa al seu sentiment religiós, etc. Per a entendre la gestació i l'aparició d'aquesta entitat cal remuntar-se al començament del segle XIX. La indústria, el comerç i, fins i tot, les arts –entre les quals la literatura– estaven plenes d'esperit catalanesc, decidit, impulsor d'energies. Hi havia personatges que s'havien convertit en rics hisendats i particularment ja assistien fins on podien els pobres que els rondaven, rebien els amics desfavorits i els ajudaven pecuniàriament. Però calia un organisme que sistematitzés i regulés aquestes iniciatives privades. Així, entre els components de la colònia va sortir la idea de crear una societat anomenada La Beneficència Catalana, que fou fundada definitivament per Josep Gener i Guasch i Antoni Font i Guasch l'any 1840, encara que oficialment arrenqués del 1841. En 1883 presidí l'entitat el lloretenc Narcís Gelats i Durall –a qui a Lloret anomenaven es *Carbassó*– que llavors tenia només trenta-vuit anys. Sota la seva presidència, per exemple, la benèfica entitat va atendre l'esmentat any 1883, 786 individus –cosa que dóna idea del volum de gent que anava a ultramar– amb unes despeses totals de 13.552,80 pesos en bitllets i 1.302,14 en or. Pels volts d'aquest temps, a més del trasllat de les restes de fundadors i col·laboradors a un panteó que la societat va fer construir a l'anomenat cementiri de Cristòfor Colom, s'adquireixen –ja hi hem al·ludit abans– uns terrenys per a l'edificació d'una ermita a la Verge de Montserrat a l'anomenada *loma de Tadino*. Més tard serà coneguda per la *loma de los catalanes*. Gelats dóna l'exemple i l'any 1887 aporta personalment 306 pesos per a la construcció del santuari. Més endavant consten altres aportacions els anys 1910, 1915 (184 pesos), el 1920 (500 pesos), etc. La Beneficència Catalana, des de la seva creació fins al 31 de juliol de 1896, per exemple –és a dir, al llarg de 55 anys–, va prestar 24.224 socors a catalans, a raó de gairebé 450 ajudes per any, per un import total de 491.256,12 pesos, i 4.982 socors a emigrants d'altres regions –perquè diguin que els catalans no som solidaris, que allà no tenien cap responsabilitat subsidiària– per un import total de 64.553,52 pesos i encara va fer

25. Vegeu la publicació *Societat de Beneficència de Naturals de Catalunya. Llibre d'Or*, editada a l'Havana amb motiu de la celebració del centenari de l'entitat, l'any 1940. També es poden veure les memòries anuals impreses de l'entitat, entre les quals les de 1896 i 1897, que hi ha a l'arxiu particular de l'autor d'aquest treball.

aportacions extraordinàries per a determinats fets per uns 13.347,70 pesos més. És a dir, en total van prestar uns 29.206 socors que costaven 569.157,33 pesos. Si analitzem l'estat de comptes d'algun any, observem amb detall la finalitat d'aquests socors. Uns eren estrictament pecuniaris, altres en medecines, altres en dietes –menjar, acollida– a la Casa de Beneficència, etc. També hi trobem els passatges pagats perquè poguessin retornar a Catalunya aquells que no n'havien fet ni per a això o que, simplement, s'havien arruïnat; les aportacions voluntàries a l'exèrcit expedicionari, per tal que els soldats, dintre de la desgràcia, estiguessin una mica més bé...; a part, és clar, de les despeses d'administració i funcionament de la societat, contribucions, endeutaments, reparacions i altres conceptes. El capítol d'ingressos es nodria de l'import de les quotes dels socis, els donatius, les quantitats que es treien del lloguer d'immobles propietat de la Societat de Beneficència, el producte de subscripcions i festivals, etc.

Fins a 1895 l'entitat benèfica va constar de 189 socis i 84 benefactors ocasionals. D'altra banda, no fou només La Beneficència Catalana l'única entitat que va treballar per socórrer els catalans de Cuba que estaven necessitats. El mateix Centre Català de l'Havana i la dinàmica Colla de Sant Mus que, en 1887, es van refondre formant La Unió Catalana, havien prestat moltes ajudes i fet, també, moltes gestions. Tot plegat vol dir que aquestes prestacions eren necessàries o, dit d'una altra manera, que a Cuba, com ja hem subratllat, entre els immigrants no tot eren fortunes en gestació i també hi havia drames soterrats.

Cal tenir en compte, a més, la darrera etapa que se sol estudiar en el fenomen dels *americanos*: la de 1880 a 1905. És el moment de la reivindicació de la independència de les colònies –feia temps que s'havia iniciat i ja s'havia materialitzat amb èxit en altres indrets–, fet que col·loca els immigrants catalans en situacions difícils. Molts, ara que estaven a punt d'acabar la seva etapa de treball i acopi de diners a l'illa, temen pel que pugui passar. Van venir-hi com a proletaris i en volen marxar com a senyors, just quan altres proletaris, de color o sense, apunten cap a uns nous plantejaments. D'altra banda, el capvespre de l'expansió colonial –que a Espanya acaba definitivament el 1898– coincideix amb el capvespre de la marina velera. El vapor desterra els vaixells velers i les carcasses metàl·liques ja no es poden construir en una platja

Lloret de Mar. Inauguració del monòlit en honor dels emigrants a Amèrica que no van fer fortuna. L'alcalde de Lloret, Jordi Martínez Planas, i el governador civil de Girona, Sr. Donadeu Cadafalch, acaben de disposar una corona de llorer al peu del monument. Tarda del dijous 5 d'abril de 1979.

lloretenca. La primacia en la construcció de naus passarà a altres ports i, sobretot, a altres països.

Per això, molts mariners cessants amb una economia encara no gaire consistent es van quedar a Amèrica com a pescadors. La majoria anaven de remitgers amb patrons del país. Es dedicaven a la pesca amb *vivero*, que era un sistema que permetia llargues estades al mar perquè el vaixell, relativament petit —un pailebot d'un pal—, portava incorporat un tanc d'aigua salada que permetia mantenir viu el peix hagut. Una altra dedicació especial també era la captura d'esponges. Un centre important, en aquest sentit, era Batavanó, on en 1885 vivien més de cent lloretencs. A la part de l'estuari del Riu de la Plata, els dominis de l'Argentina i de l'Uruguai, que constituïen la segona zona més freqüentada pels lloretencs, els mariners reconvertits en pescadors es van dedicar a la pesca de l'anomenada *corbina*. Alguns, a la llarga, van tornar. Altres s'hi van quedar per sempre.

També hi ha famílies que es van ben situar però que van continuar a ultramar integrades en la vida cubana o americana en general. Algunes, però, concretament les de Cuba, quan va accedir al poder el revolucionari Fidel Castro van veure confiscades totes les propietats que havien aconseguit a base d'esforç i temps i van erigir-se en emigrants, van retornar als orígens dels seus progenitors i, cosa curiosa, van haver de fer mans i mànigues per poder abandonar l'illa del Carib a l'espera de refer la seva vida aprofitant aquella caseta vella abandonada que els quedava en el Lloret nadiu, ara convertit, mercès al turisme —ironies de la vida—, en una mena de terra promesa.

Conclusió

Ara, doncs, hem parlat dels emigrants a Amèrica des de la perspectiva de la realitat completa, no selectiva i triomfalista. I hem valorat la duresa d'una sortida de casa a una edat tendra, la necessitat de treballar ja en el mateix vaixell de partida per a pagar-se el viatge, els drames d'aquests desplaçaments llargs, a vegades de prop de dos mesos de navegació, amb naufragis més d'una vegada que portaven el dol a moltes famílies de Lloret, l'arribada i adaptació a una terra desconeguda, sovint amb gent relativament estrangera, la problemàtica dels negocis fallits, els enganys patits, la manca de recursos quan les coses no anaven bé, els lligams sentimentals trencats, la impossibilitat de tornar, per vergonya, per dignitat o per manca dels diners necessaris, la repercussió dels fets polítics desenvolupats en aquells territoris, i un llarg etcètera. Això també forma part de la història.

Ho hem explicat —i encara podíem haver allargat molt més el nostre tema amb altres detalls— perquè, com deia un filòsof llatí, la història és la mestra de la vida i perquè, essent també veritat aquell adagi que diu que l'home és l'únic animal que ensopega dues vegades amb la mateixa pedra, si amb les reflexions adients podem aplanar el camí i treure les pedres als qui ara es troben en situacions semblants, haurem contribuït també, tots plegats, a construir una societat més justa i més esperançada. I d'això és tracta.

